

УДК: 37.013

ДУХОВНЕ ОСЯГНЕННЯ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

Ніна МИКОЛАЙЧУК (с. Острожець, Рівненська обл.)

В статті розглядаються ідейно-естетичні та ціннісні аспекти педагогічної спадщини В. Сухомлинського через призму духовного творення освітнього простору педагога-практика.

Ключові слова: освітня практика, духовна спадщина В. Сухомлинського, філософія серця.

В статтє рассматриваются идейно-эстетические и ценностные аспекты педагогического наследия В. Сухомлинского через призму духовного созидания образовательного пространства педагога-практика.

Ключевые слова: образовательная практика, духовное наследие В. Сухомлинского, философия сердца.

Я – сільська вчителька і поетеса. Так, це мене видатний педагог і учений Василь Сухомлинський назвав «неповторним палким самоцвітом», зауваживши: «Однакова у нас із нею (Н. Ф.) ідейно-естетична настроєність» [1]. Для мене ці слова – не комплімент, а висока оцінка, що вміщує не тільки велику відповідальність, а ще й обов'язок працює своєю стверджувати означення, дане науковцем.

Відразу скажу, що я не була знайома з Василем Олександровичем особисто. Він, скоріше, відчув мою позицію через посередництво академіка Олександра Мазуркевича, котрий вивчав мій педагогічний досвід і поширював його в межах республіки та за кордоном, а ще – через мої листи до всевітньо відомого педагога. Маю високу честь заявити сьогодні, що я – послідовниця Василя Сухомлинського. На чому ґрунтується це твердження? На багатолітній педагогічній практиці та її результатах.

Пройшов час. Саме він дав змогу осмислити усе зроблене й не зроблене, досягнуте і втрачене. Переглядаючи книги вченого «Серце віддаю дітям» та «Народження громадянина», дивуюсь тепер, з якою ретельністю опрацьовано кожен думку автора, обведено олівцем, позначено знаком оклику чи знаком запитання. І не випадково – вони ставали керівництвом до дії, рубежем, який треба було досягнути. І я йшла: створювала кабінети рідного слова, готувала Тарасові та Лесині свята, відвідувала разом зі своїми учнями Колодажне, Канів, Нагуєвичі, Берестечко, Острог, Вілію, батьківщину Миколи Островського. Ми збирали «Кобзарі» мовами народів колишнього СРСР. Згодом створили гурток «Добротворці», який з часом переріс в аматорський колектив – Театр Слова. Гуртківці ставили «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого, «Кайдашеву сім'ю» Івана Нечуя-Левицького, «Лісову пісню» Лесі Українки, «За двома зайцями» Михайла Старицького, «Захар Беркут» Івана Франка. Ми проводили творчі зустрічі з учнями та вчителями навколишніх шкіл, виступали на обласній сцені, були лауреатами

районних та обласних конкурсів. А найголовніше – ніколи не оминали увагою 9–10 березня – Шевченкові дні. Вони перетворювалися на подію для всієї школи. І, що важливо, – створювали й створюємо власні сценарії Тарасових свят, «оживляємо» їх присутністю самого Шевченка, роль якого завжди виконує найдостойніший юнак, зодягнутий відповідно у фрак чи вишиванку залежно від сценарію дійства.

«Добротворці» листувалися з Олесем Гончарем, посилали йому Соборні рушники на знак солідарності з забороненим романом; запрошували в гості Василя Юхимовича, самі летіли на ювілей Михайла Стельмаха до Вінниці... І запалювали гостинну свічу перед присутніми у велелюдному залі Петром Махом, Миколою та Любов'ю Пшеничними, Василем Женевським, Миколою та Юрієм Березами, Євгенією Назарук – аби справдилося Василеве заповітне «Слово мусить жити! Ось у чому штука!»

Ми називали ці дійства «діяння словом» та палко вірили у всемогутню магію слова й діла. Скільки позитивних емоцій, скільки людино-калорій спалено, аби підготувати кожне свято! Для чого? Відповідь знаходимо у Василя Сухомлинського, переріхуючи його педагогічні роздуми. Аби створити атмосферу Слова, перш, ніж розкривати його красу: «Тільки тоді, коли я бачу, що в душах підлітків це бажання визріло, я відкриваю їм красу слова» [2, с. 251].

Так, ми йшли за Сухомлинським, незважаючи на нестатки й труднощі, задрощі та перешкоди, нівелювання і виклики до кадебістських кабінетів. І коли приходять на традиційні вечори-зустрічі колишні випускники, а нині бували чоловіки, і дивляться на фото, де вони у воїнських строях – в шоломах зі списками – складають вирізьблене на щитах «Слово о полку Игореве», їх проймає гордість за доблесть і честь, випробувані віками.

Можна згадувати ще багато різних свят і зустрічей, але сьогодні я хочу сконцентрувати Вашу увагу на результативності, так би мовити,

живому перевтіленні: Слово – дія – людина. «Слово жило, трепетало в моїй душі, і, мабуть, тому воно входило в духовний світ вихованців», – читаємо підкреслене в книзі [2, с.251]. Згадує Марія Базелюк, журналіст, правозахисниця, багаторічний редактор часопису «Шлях перемоги»: «Її уроки завжди були святим – урочистим, бентежним, світлим. На світанку юності ми мріяли про романтику та подвиги в ім'я народу під впливом високих ідеалів, які плекала в наших душах вона, наша Вчителька» [3, с.143]. Треба сказати: переконання Марії залишилися такими сильними, що це могло коштувати їй життя.

Ще один приклад. Василь Дубенко – активний учасник Помаранчевої революції, відзначений в числі чотирьох чоловік із Млинівського району нагрудним знаком і Почесною грамотою. Ось його спогади: «Коли ми стояли на Майдані, я чув голос нашої вчительки: Пам'ятайте! Ви – українці!»¹

І знову Сухомлинський: «Якщо людина дорожить моральною красою, вона не може вирвати ідею з власного серця, як не може вирвати власного серця» [2, с.198]. То ж чи може учитель, педагог жити своїм життям, відмежованим від життя своїх вихованців? У Сухомлинського так не виходило. «Джерелом культури людських емоцій є здатність учителя відчувати серцем внутрішній духовний світ дитини, підлітка, юнака, дівчини» [2, с. 243].

В пам'яті виринає наступне. Сергій Л. проситься до нашого Театру Слова. Ми готуємось до огляду драматичних колективів, ставимо «Лісову пісню» Лесі Українки. «Ви мені тільки покажіть як. Я розумію все, хочу передати душевний стан Лукаша в останній сцені»... Сергій зіграв так, що глядачі аплодували стоячи. Він реалізував себе – і це була перша його спроба перед випуском зі школи. На щастя, вдалася хлопцеві й друга.

Одного чудового дня підходить і сідає поруч у маршрутці вродливий юнак в офіцерській формі прикордонника. Лише за два роки Сергій успішно пройшов військову службу, уже здобуває юридичну освіту, одержує добру зарплатню і навіть «має дівчину». Усього досяг сам, а починав без копійки в кишені. Вдячний, що тоді я повірила в нього. Колеги посміювались: «Навіщо він тобі на таку відповідальну роль? Його, практично, не бачать у школі». Справді, дома були негаразди: батьковінець, статки мізерні, тому хлопчині доводилося навіть голодувати...

Здавалося б, звичайна участь у гуртку. Але то була самореалізація. Посередництвом

художнього слова. Потрібна була рука підтримки. Я не знала деталей домашніх умов – серцем відчула і рада нині за себе. А ще більше – за Сергія. Це справді було «бажання вихованця стати кращим і бажання педагога бачити вихованця кращим, ніж він є зараз» [2, с.28]. А ще: «Радість відкриття, здивування перед істиною, здобутою власними силами, дає людині самоутвердження, переживання гордості, поваги до себе» [2, с.15].

Справді, час – найсправедливіший наш арбітр. Він віддзеркалює наші здобутки і не прощає промахів. «Найважливіше діло Боже є: одну безпутну душу оживотворити духом своїх заповідей, аніж з небуття створити нову земну кулю, поселену беззаконниками» [4, с. 528]. Це – Григорій Сковорода, «Вступні двері до християнської добронравності». Неначе сонце з-поміж хмар, так із тьми віків виринає постать нашого філософа-мудреця, нашого любомудра й освітлює силою своєї думки і прикладом власного життя. Знаходжу багато спільного в помислах і ділах, а особливо в єдності слова та діла двох великих вихователів українського народу – мислителя-філософа та мислителя-практика. В опроміненні великого правдолюбця зникло, відпало усе сумнівне й тимчасове, залишилось чисте осердя істини – палке і щире серце незгасної любові до людей. Саме він, Григорій Савич Сковорода, віднайде у глибинах світової філософської думки і подарує українцям їхню ж «філософію серця», того серця, яке віддасть своїм вихованцям педагог світового рівня Василь Сухомлинський.

А у нас історія з іншим – Сергієм В. Дев'ятикласник уже був за півкроку до злочинного світу – він зник. Батька-матері не мав, виховувався в дідуся й бабусі. Родина та класний керівник уже з ніг збилися, шукаючи внука та учня. А знайшли – в СІЗО. Звинувачувався в груповому пограбуванні. Стало зрозуміло, що роль Галахвастова в комедії Михайла Старицького «За двома зайцями» йому вже не грати. Обираємо іншого виконавця. Раптом повертається Сергій, проситься, вибачається. «Ні! Ти зганьбив себе і нас, шанувальників рідного слова. Іди від нас. Ти вже слів не вивчиш, їх так багато». І Сергій пішов. Підготовка до виступу була на грані зриву. Через якийсь тиждень гуртківці запрошують мене на репетицію. В ролі Галахвастова – Сергій. Він не лише вивчив свої слова, а ще й інших перевіряє, підказує. «То що? Зрозумів, де краще жити – у СІЗО чи в затишному класі?» Під час вистави глядачі та судді дивувалися: «Де ви такого Галахвастова винайшли?» А він сам знайшовся. Цього разу колеги вже схвально твердили: «Вам десь на роду написано облагороджувати неблагоннадійних?!»

¹ З виступу перед учнями школи.

Може й справді... Сергій нині – в училищі, готується до вступу в технікум харчових технологій. А був же на волосині. Що стримало хлопця? Якщо не художнє слово, то, можливо, дружний колектив наш? Дідусь просив: «Не відганяйте його від свого гуртка, він тільки тим і живе». З якою приємністю розглядаємо фотокадр із вистави на сторінці 176 мого «Осяяння» (том 2), де аматори слова стають героями глядацьких симпатій.

Алла С. – підприємець, проживає і працює в обласному центрі. «Як жаль, – каже вона, – що у моїх дітей не було такого духовного середовища в школі, в якому перебувала я». Алла пам'ятає кожну мистецьку зустріч, несе душі іскру того багаття, яке творили «Добротворці», і передає її своїм дітям.

Василь Б. закінчив школу півстоліття тому, але не пропустив жодного вечора-зустрічі у першу суботу лютого. Чоловікові на все життя вистачає того душевного тепла й сердечного прихистку, яким наділила його школа. Вона й по сьогодні для Василя – другий дім.

Часто виїжджаємо до Луцька на вистави Волинського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. І переконаємось: у період комп'ютерних інноваційних освітніх технологій інтерес до мистецтва зростає.

Не забуду, як нелегко було починати, як просила сприяння батьків, аби залучити юних виконавців до гри на аматорській сцені. Тепер самі просяться, приходять на репетиції, терпеливо чекають, чи не стануть у нагоді при виготовленні декорацій, костюмів. Бо гляди – і роль зіграти вдасться. З обома Сергіями, сподіваюсь, усе буде гаразд. А у мене вже є Ілля Ш. Заради нього й плануємо наступне дійство.

Василь Сухомлинський застерігає нас, педагогів: «Велика небезпека у вихованні юнацтва – емоційна сплячка. Високі, благородні слова залишаються для підлітків пустим звуком, якщо серця їхні сплять. А коли спить серце, істини людині зрозумілі, та вони не стають її переконаннями» [2, с.40]. Отже, як розбудити серце? Чи можна достукатись до нього художнім словом? Чи варто це робити? Чи можна гуманізувати виховний процес у школі?

А чи можна зрадити себе, свої переконання і, врешті, – Василя Сухомлинського? Чи можна перестати пізнавати Григорія Сковороду, йти до нього? Перестати пізнавати цей чудовий світ, реалізовувати себе в ньому? Врешті, чи потрібна гуманістична педагогіка Василя Сухомлинського сучасній школі, в сучасному затехнізованому, глобалізованому світі? Філологи відповідають однозначно: так, потрібна. Вона (як і її творець) була, є і буде альтернативою європейському раціоналізмові, оскільки ставить за мету зберегти

педагогічну культуру українського етносу. Дуже важливо, що педагогічні ідеї Павлиського новатора наскрізь пронизані «світоглядною доктриною українського любомудра – цілісною і ціннісною «трисонячною єдністю (...), яка об'єктивується в трьох напрямках: теорія, практика, духовність (мораль)» [4, с. 63].

Саме проблемі моралі у виховному процесі приділено найбільше уваги в практичній діяльності педагога і вченого. Він прагнув бачити у молодому громадянині «зрілість думки, ідейну цілеспрямованість і стійкість» [2, с. 55]. Він заглядав у найпотаємніші куточки дитячих душ хлопчиків та дівчаток, але робив це так, щоб не нашкодити, зберегти неповторність кожного з них. Він створював такі ситуації, «коли людина постійно відкриває в іншій людині щось красиве, морально цільне. Лише за цієї умови людина переживає прагнення бути кращою» [2, с. 80].

Учитель гартує юні душі не лише людською доброчинністю, а ще й формуванням усвідомленої потреби боротьби зі злом, несправедливістю, потворністю життєвих явищ. Надважливо, що у В. Сухомлинського це закріплювалося піднесеністю внутрішнього світу дитини через сприймання краси художнього слова при вивченні літератури та історії.

У Олександрі К. не склались стосунки з класним керівником. Вчителька постійно принижувала її, «вивертала душу» (за висловом В. Сухомлинського). Дівчина не стерпіла, вирішила забрати документи після закінчення дев'ятого класу. Вступила до коледжу, де успішно вчиться. Організувала в навчальному закладі гурток любителів художнього слова. Сяяли очі співрозмовниці, коли вона розповідала, як гуртківці поставили фрагмент «Лісової пісні». Хочеться вірити, що в нашому Театрі Слова юнка одержала духовний гарт – і він не дав їй зневіритися, стати жорстокою, байдужою. І нині в комерційному коледжі ентузіасти проводять літературні зустрічі, конкурси та вечори.

Власне, чому ми ведемо мову про аматорські виступи колективу? Звичайно, основа основ, де розкривається краса і сила художнього слова, – урок. Там у задушевній бесіді в абсолютній тиші десятки сердець б'ються в одному ритмі з серцем учителя. А тут учні стають творцями й учасниками дійства, вже вони мають донести до слухачів всю красу і силу. Для того ж, щоб переконати, треба самому бути переконаним. Треба не лише зрозуміти, а й проінняти словом. Отже, воно стає духовним надбанням, а носій його – особистістю. Або ж, принаймні, перебуває на шляху до неї. Отже, слово формує особистість. Цей благодатний стрес ладен «перевернути» душу, зворушити,

закріпити цей «переворот»... якщо вдалося зворушити глядачів.

Нині ми вже готуємось до 200-річчя Тараса Шевченка. Прагнемо показати Великого Пророка нашим сучасником, здійснити новітнє прочитання Кобзаря. Віримо: свято буде неповторним. А головне – десятки, сотні учасників і гостей відчують себе українцями, дочками й синами Великого Тараса.

Мені особливо імponує, що кожен урок за Сухомлинським – це «звернення до думок і сердець» наших учнів. Мене не раз застерігали від перетворення уроків літератури у виховні години-бесіди. Та я ніколи на своїх уроках не позбавляла дітей почуття прекрасного, розуміння мистецтва слова. Разом з тим завжди учила думати, мислити. Саме на уроках літератури – мислити, аналізувати, задумуватись над життям. Десь витав наді мною дух філософа Сквороди: «Вельми той рідкісний, хто зберіг серце своє, чи як на загал говорять, спас душу свою. Істинною людиною є серце в людині...» [4, с.169]. Очевидно, цим і обумовлені мої роздуми-замітки: «Що таке Храм Душі?», надрукована в районному «Освітнянському віснику» за 2012 рік; «Благословенна будь!» [3, с. 27] – та інші.

А поетичні збірки – це творчі спроби діянь у цьому Храмі. Хоч об'єктивно це, скоріше, морально-етичні роздуми, в поетичній формі викладені. Як добре, що в цьому великому Храмі вічно присутній Василь Сухомлинський: «Література – це людинознавство і в той же час один з найтонших засобів самопізнання, самовиховання, самоутвердження. Література перестає бути виховною силою, якщо допитливий погляд людини не звернений в саму себе, якщо людина не дає оцінки собі з точки зору морально-етичного ідеалу» [2, с.110].

«Чом ви «Собору» не читали?» – так і хочеться процитувати своє поетизоване застереження молоді. Якраз воно свого часу привернуло увагу Олеса Гончара – і він у листі до мене підтримав мої поетичні спроби, зобов'язавши: «Ви зі своїм громадянським темпераментом могли б ще гостріше виступати проти потворних явищ, проти різної нечисті в сучасному житті...» [3, с. 150].

А Василь Олександрович вів мене далі: «Я побоювався штучності, непереконавності, пишномовства» [2, с.172]. І ще: «Моральна байдужість має своїм коренем емоційну байдужість» [2, с.226]. «Щоб виховувати словом, треба створити в юному серці багатство слова. Якщо цього немає, починається педагогічна недорікуватість» [2, с.216]. «Педагог стає наставником дітей і юнацтва остільки, оскільки він тонко й чутливо пізнає світ розумом і серцем» [2, с. 227].

Врешті, для того, аби показати, як пізнавати світ розумом і серцем, я й почала віршувати, видавати свої поетичні збірки, проводити творчі зустрічі, семінари, практикуми; створила клуб любителів поезії. Наслідували свою вчительку десятки юних сердець, учнів та випускників. Та про це треба вести мову окремо.

На завершення ще раз піднімемось до вершин мудрості філософа Григорія Сквороди, який стверджував, що людина у відношенні до космосу являє собою щось подібне насінню, у якому в потенції знаходиться велика рослина. «Незаперечний антропологічний смисл цієї думки щодо освіти і виховання: людина як космічне явище є продуктом ще й соціальним і духовним, вкоріненим у рідну землю, тому і освітні впливи мають складати «трисонячність» ментального, національного та загальнолюдського, тобто формувати біологічне, розвивати соціально-етнічне і творити вічне, ціннісне, гуманне» [4, с. 51].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пшеничний М. Ніна Федорівна й Олесь Терентійович / Микола Пшеничний // Слово Просвіти. – 2013. – № 20 (709), 23–29 травня.
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1970. – 287 с.
3. Миколайчук Н. Осяння. – Т. 2 / Ніна Миколайчук. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 180 с.
4. Кавалерова Н. А. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сквороди : [монографія] / Н. А. Кавалерова, Н. В. Іванова. – Одеса : Астропринт, 2010. – С. 152.